

SZAKMAI ZÁRÓJELENTÉS

az „Akadémiatörténeti kutatások” című kutatásról

OTKA-szám: T047172

Vezetőkutató: Alpárné dr. Szála Erzsébet

Kutatási időszak: 2004–2007

2004–2005-ben akadémia-történeti kutatásaimnak azt a részét végeztem el, amely az 1830 és 1890 között elhunyt akadémikusok hivatalos nekrológjainak felkutatására, feldolgozására és elektronikus adathordozón történő rögzítésére szolgált.

2006 és 2007-ben akadémia-történeti kutatásaim középpontjában id. Szily Kálmán akadémiai főtitkár tudománytörténeti életművének feldolgozása állt.

A fenti vállalásaimon túlmenően kutatásom négy éve alatt sikerült annak az id. Szinnyei Józsefnek az életművét is feldolgoznom, aki az akadémikusi életrajzok, adattárak legismertebb feltárója volt, és aki id. Szily Kálmán támogatásával tudta ezt a feladatát elvégezni. A három kutatási téma tehát összefügg, s az akadémiai Kézirattár segítségével sikerült mindhármát feltárnom.

Hivatalos nekrológok az 1890 előtt elhunyt akadémikusokról

Id. Szily Kálmán 1889-ben lett az MTA főtitkára, korai tevékenységei között kapott helyet az Akadémiai Értesítő átszerkesztett változatban történő újraindítása, s a lapban kaptak helyet az elhunyt tagokról készült tömör, hivatalos nekrológok. Mindez 1890-ben történt.

Az ezt megelőző hat évtized anyaga az akadémiai főtitkári iratok között található. Úgy gondoltam, hogy ha összegyűjtöm az 1830 és 1890 között elhunyt akadémikusokról a főtitkári hivatal által összeállított tömör nekrológokat, s azokat hozzáférhetővé teszem, akkor együtt lenne mindaz, amelynek a folytatása 1890-től kezdődően az Akadémiai Értesítőben már olvasható.

A Régi Akadémiai Levéltárban éves csoportosításban találhatók az iratok, s ezen belül a főtitkár által az egyes osztályoktól bekért nekrológok, amelyekhez sokszor felhasználták az akadémikusok által korábban elkészített, s azóta is csak kéziratban olvasható önéletrajzokat. A nekrológok többsége tehát akadémikusi önéletrajzokra épül, amelyeket a könyvtár munkatársai mindig kiegészítettek az adott személy által írt legfontosabb publikációk jegyzékével.

A főtitkári hivatal minden évben azt kérte a tagoktól, hogy megjelent írásaik egy-egy példányát küldjék be a könyvtárnak. Ez többnyire meg is történt, s ezeknek a dokumentumoknak a jegyzéke kapott helyet a nekrológokban, amelyeket tehát a hivatal két helyről gyűjtött össze: az egyes szaktudományokkal foglalkozó osztályoktól és a

könyvtárosoktól. Az osztályok természetesen azt a szakembert kérték fel a tömör nekrológ elkészítésére, aki az adott szakma kutatója volt, ő pedig ilyenkor elővette az elhunyt kollégája által korábban beküldött önéletrajzot, s nem ritkán további adatokat kért az elhunyt családjától vagy munkahelyétől.

A hivatal mindezeket egységes rendszerbe foglalta, s ezek az anyagok többnyire felolvasásra kerültek valamely ülésen, magát a kéziratot pedig elhelyezték a hivatal iratai között. Ezeket a kéziratokat dolgoztam fel évről-évre, egészen 1890-ig. Mindettől függetlenül, ha valamelyik osztály úgy gondolta, hogy rendez egy nagyobb emlékülést az adott tudós tiszteletére, akkor azt megtehetette, ez néha az illető halála után öt vagy tíz évvel történt, s akkor készült egy újabb megemlékezés, azokat pedig az osztály maga használta fel, s akár közre is adhatta valamelyik kiadványukban. Ez utóbbiak feldolgozása nem volt célom, én kizárólag az elhunyt akadémikus halála után nem sokkal készült hivatalos főtítkári anyagokat kívántam feldolgozni.

Ezek messzemenően pozitivistá módszerrel készült, semleges adatsorok, míg az osztály által szervezett emlékülésen elhangzott visszaemlékezés már szubjektív jellegű, sok személyes véleményt is tükröz, tehát azok más jellegűek, más célt szolgálnak. Az általam felkutatott anyagok olyan adatsorok, amelyek későbbi kutatások alapjául szolgálhatnak, ezeken túlmenően pedig azért is fontos, mert kitűnik belőle, hogy mely anyagokat tartott érdemesnek a szerző arra, hogy a könyvtárhoz eljuttassa, azok ugyanis teljességében szerepelnek a hivatalos nekrológban. Természetesen ezek az adatok a főtítkári felolvasásban már nem kaptak helyet, ő általában csak magát az életrajzot olvasta fel egy-egy akadémiai ülés során.

Hadd hozzak néhány példát az általam feldolgozott anyagokra (csak a tudományos kutatással foglalkozó rendes tagok, levelező tagok és tiszteleti tagok anyagát dolgoztam fel, hiszen nyilvánvaló, hogy az udvari méltóságok, vagy az egyházi méltóságok nemigen foglalkoztak tudományos kutatással, bár közülük számosan tiszteleti taggá lettek). A teljes jegyzéket korábban már mellékeltem az éves jelentésemhez.

1830-ban hunyt el Kisfaludy Károly r. tag, ő tehát a Magyar Tudós Társaság első halottja. 1831-ben, a kolerajárvány évében három tudós kutató tagjától búcsúzott az Akadémia, májusban Köteles Sámuelről, augusztusban Kazinczy Ferencről és Tittel Páltól. Utóbbi kettő a kolerajárvány áldozata lett, s ebben az évben nemigen működött az Akadémia, éppen a járvány miatt. 1832-ben Kresznerics Ferenc, Imre János, és a külföldön élt Zách János Ferenc báróról készült visszaemlékezés. Utóbbiról nagyon keveset tudtak idehaza, s a lexikonok is alig tudtak róla adatokat közölni, miközben egy nemzetközi híré csillagászról, Gauss tanáráról van szó. Ezért is nagyon értékes, hogy egy nagy anyagot sikerült Záchról találnom és közzétennem.

1833-ban hunyt el Simai Kristóf és Görög Demeter. 1834-ben búcsúztak el Végh Istvántól, aki nem volt tudós kutató, de azért jelentős személy az Akadémia története szempontjából, mert 1826-ban ő irányította azt a munkát, amelynek célja az akadémiai alapszabályok kidolgozása, s engedélyezés céljából Bécsbe történő felküldése volt. Ez a munka akkor meg is jelent nyomtatásban, amely a pozsonyi országgyűlés számára vitaanyagul szolgált, s amely helyet kapott az 1825–27-es országgyűlés irományai között is, s felküldetett Bécsbe. Ez az alaprajz tehát – az 1834-es főtítkári iratok szerint – 1826-ban íródott, s ez tekinthető az első olyan nyomtatott anyagnak, amely már az Akadémiához kötődik. (Ennek a véglegesített változata 1831-ben jelent meg nyomtatásban, s ez a kiadvány tekinthető a második olyan nyomtatott anyagnak, amely az Akadémiához köthető.) Mindez azért érdekes, mert korábban

azt hitték, hogy Végh István anyaga 1828-ban került kinyomtatásra, 1978 óta azt tekintették az első akadémiai nyomtatványnak, s 1978 óta viseli minden akadémiai kiadvány gerincén az Akadémiai Kiadó emblémáját, benne az 1828-as évszámot. Bizonyítani tudjuk, hogy ez az 1978-as kutatás téves volt, az Akadémiához kapcsolható első kiadvány ugyanis nem 1828-as, hanem 1826-os, de azt még nem az Akadémia adta ki, hanem a pozsonyi országgyűlési hivatal. Az első, valóban akadémiai kiadvány ennek az 1831-ben kinyomtatott, módosított változata. Az 1826-os évszámot az általunk feldolgozott, s 1834-ben íródott Végh István-féle életrajz egyértelműen igazolja.

Számos ilyen pontosítást tartalmaznak ezek az életrajzok, nagyon sok esetben a születés pontos napja vagy az akadémikus elhalálozásának pontos dátuma nem azonos azzal, mint ami a lexikonokban olvasható. Mi nem kívántunk vitatkozni a későbbi adatokkal, mindössze közzétettük a főtítkárok által jóváhagyott egykorú adatokat.

1835-ből Horváth Elek és Forgó György nevét emelném ki, 1836-ból Ercsey Dánielét és Berzsényi Dánielét. Mindenképpen érdeklődésre tarthatnak számot az abban az évben készült tömör visszaemlékezések. 1838-ban hunyt el Schuster János, a nyelvújító vegyész, aztán Perger János, Kölcsey Ferenc, és a sárospataki professzor, Nyíry István. Utóbbinak a nekrológját nagyon nehezen tudták összeállítani, a főtitkárnak többször is sürgetnie kellett az osztályt és a sárospatakiakat, hogy küldjék be a professzorra vonatkozó adatokat, a könyvtár azonban időre összeállította megjelent műveinek jegyzékét.

Ennyit szerettem volna kiemelni az életrajzokból, amelyeket folyamatosan feltöltünk a Magyar Tudománytörténeti Intézet honlapjára (matikht.axelero.net), s azon belül „Régi akadémikusok” név alatt lehet ezeket visszakeresni. Készítettem egy adatbázist is, hogy különböző szempontok szerint lehessen visszakeresni az életrajzokat. *(Ez a megoldás modernebb, mintha csak CD-ROM-ra rögzíteném az anyagot, mert így minden érdeklődő hozzá tud jutni díjmentesen.)* Ha még előkerül életrajz, természetesen azt is elhelyezem az adatbázisban, tehát nem tekintem lezártnak az anyagot, hiszen az Arany János-i korszak iratanyaga teljes egészében még nem feltárt.

*

Id. Szily Kálmán akadémikus életművének feldolgozása, amely számos ponton kapcsolódik id. Szinnyi József akadémikus életművéhez

Második nagy kutatási témaköröm id. Szily Kálmán akadémiai főtitkár tudománytörténeti életművének feltárására irányult.

Szily azért jelentős tudós a tudománytörténészek számára, mert nem kis részben neki köszönhető, hogy a tudománytörténet önálló szakmává lett Magyarországon, lényegében ő harcolta ki ezt az Akadémián belül. 1889 és 1905 között töltötte be a főtitkári tiszteletet (az elnök akkor Eötvös Loránd báró volt), ezt követően pedig az Akadémia főkönyvtárosaként dolgozott. Mindkét időszakban sokat tett a tudományok magyarországi története kutatásának elindításáért, megszervezéséért, a tudománytörténeti kutatásokhoz szolgáló bibliográfiák és biográfiák közreadásáért, segítette szakmunkák és szakcikk kiadását, s egyik alapítója volt az MTA Széchenyi Múzeumának.

Szily legnagyobb példaképe a német fizikus, szerkesztő és tudománytörténész, J. Ch. Poggendorff, aki azt vállalta, hogy 1863-ban elindít egy könyvsorozatot, amelyben folyamatosan összegzi a múlt természettudósainak életrajzeit és megjelent publikációinak címeit. Az első két kötet készült el 1863-ra, s az azt követő négy évtizedben még négy kötetnyi járult ehhez, s a sorozat a 20. században folytatódott, kiadása napjainkban is tart.

Szilynek köszönhetjük, hogy a poggendorffi példát át tudta örökíteni Magyarországra, először úgy, hogy nagyon részletesen beszámolt mindazokról a tudósokról, akik magyar kutatóként helyet kaptak Poggendorff nagy nemzetközi vállalkozásában, s ez alapot adott ahhoz, hogy ezekről a tudósokról itthon is elinduljanak a tudománytörténeti vizsgálódások. Fontos volt hangsúlyozni azt, hogy vannak olyan magyar matematikusok és természettudósok, akikről külföldön tudnak, jegyzik őket, lexikonban is szerepeltetik, tehát illő lenne, hogy mi is egyre több adatot feltárjunk róluk. Ezt a feltáró munkát alapozta meg Szily nagy közleménye, amelynek valamennyi fontos adatát feldolgoztam, és elhelyeztem a Szily-kötetben. Amikor Poggendorff elhunyt, Szily egy nagy megemlékezést írt róla, ezt is sikerült megtalálni és bemutatni tudománytörténeti publikációi sorában.

Kevesen tudják, hogy éppen Szily közvetítésével lett Poggendorff nagy magyarországi híve és munkássága magyarországi adatsorainak kutatója id. Szinnyi József, aki ugyanolyan szerkezetben készítette el a „Magyar írók élete és munkái” c. sorozatát, mint ahogyan azt 25 évvel korábban Poggendorff tette. Maga Szinnyi két témakörben követte Poggendorffot, valamint az osztrák Wurzbachot: biobibliográfiák kiadásában és szakbibliográfiák összeállításában. Mindkettőhöz az akadémiai segítséget, illetve a Szinnyi-féle természettudományi könyvészethez a K. M. Természettudományi Társulat segítségét id. Szily Kálmán harcolta ki számára.

Id. Szily korábban a K. M. Természettudományi Társulat egyik vezetője volt, ő írta ki azt a pályázatot, amelynek eredményeként az 1472 és 1875 közötti magyar matematikai és természettudományi könyvészetet id. Szinnyi József és nyelvész fia, ifj. Szinnyi József össze tudta állítani, és 1878-ra meg tudta jelentetni. Ez tekinthető az első nagy általános tudománytörténeti könyvészetünknek (előzménye az 1770-es évek orvostörténeti biobibliográfiája volt Wessprémi Istvántól, de ő csak egy nagy szakma anyagát dolgozta fel, Szinnyi pedig a természettudomány minden ágát kutatta).

Ezt követően Szinnyi készített egy természettudományi folyóirat-repertóriumot. Ennek a kiadását is támogatta Szily, ez az Akadémia gondozásában jelent meg, s előszavában ezt írja Szinnyi: „A Szabó József, Balogh Kálmán és Szily Kálmán tagokból álló bizottság feladatomból tűzte ki...”, hogy a reáltudományok szakfolyóiratait dolgozzam fel. A Szinnyi által feldolgozott címek száma megközelítette a 47 ezret, s ez szolgált alapul azokhoz a komoly reáltudomány-történeti kutatásokhoz, amelyek az önálló művek mellett a szakcikkek feldolgozására is kiterjedtek. Szinnyi tehát az 1870-es évek közepéig – Szily koncepciója alapján – feldolgozta az addig megjelent magyarországi folyóiratok, újságok, évkönyvek, naptárak és iskolai értesítők reáltudományi anyagait (cikkek, publicisztikák), s emellett feldolgozta a magyar szerzők által Magyarországon vagy külföldön közreadott reáltudományi művek címeit.

Mindkettőhöz az alapot Szily elképzelése szolgáltatta, aki tudta, hogy minden tudománytörténeti kutatáshoz egy jó bibliográfiai alap szükséges. Ezt az alapot teremtette meg számára és a későbbi kutatók számára id. Szinnyi József. Amikor Szily főtítkárrá lett, gondot fordított arra, hogy Szinnyi könyvészeti vállalkozását és a periodikák cikkeinek

feldolgozását célzó munkálatait egy harmadik is kövesse, amely már ezeknek a tudósoknak az életrajzeit is tartalmazza. Ez lett az 1890-ben elindult „Magyar írók élete és munkái” elnevezésű füzetes vállalkozás, amelyből – Szily életében – megjelent mind a 130 füzet, s vele párhuzamosan kötetbe is kötve, 14 vaskos kötetnyi anyag.

Szily folyamatosan felhasználta ezeket a bibliográfiákat, repertóriumokat és biográfiákat, s ezek alapján indította el matematikatörténeti, földrajztörténeti, állatorvostudomány-történeti és más kutatásait. Szily valamennyi nagy kutatási témáját feldolgoztam, s röviden kitértem a természettudományi nyelvészet történetére vonatkozó vizsgálódásaira is. Nem kis részben Szilynek köszönhető, hogy Herman Ottó zoológiatörténeti írásain túlmenően más zoológiai munkái megjelenjenek nyomtatásban, amit kettejük levelezése is igazol, ezt a levelezést első alkalommal most volt módomban közzétenni.

Feldolgoztam Szilynek a legrégebb nyomtatott aritmetikákra vonatkozó kutatásait, köztük György mester könyvére vonatkozó feltárásait (ebből a műből akkoriban egy példány került elő a hamburgi városi könyvtárban), azután az 1577-es debreceni aritmetikára és későbbi kolozsvári kiadásaira vonatkozó kutatásait, valamint az Erdélyben és Sárospatakon is működő Sipos Pál matematikus életművének feltárására irányuló vizsgálatait.

Szilynek köszönhető Bolyai Farkas és Bolyai János életműve feldolgozásának az elindítása, s ezen belül Bolyai János kéziratos hagyatékának első átvizsgálása. Elsőként kezdeményezte, hogy jelenjen meg a Bolyai Farkas és Gauss között folytatott levelezés anyaga. Részt vett Bolyai-ünnepségek szervezésében is, mindezeket a fejezeteket feldolgoztam a Szily-életműből.

Elsők között kutatta Apáczai Enciklopédiáját matematikai és fizikai szempontból, értékelése nem volt túlságosan reális, s ezért segítségül hívtam Gábor Zoltán erdélyi professzort, aki napjaink kutatási szemszögéből értékeli Szily egykori kritikáját. Felkutattam Szilynek az első geográfiára, az első magyar gazdasági folyóiratra és az első magyar nyelvű állatorvosi könyvre vonatkozó vizsgálatait is.

Külön egységként dolgoztam fel Szily és a Természettudományi Társulat kapcsolatát, hiszen neki köszönhető az, hogy 1869 januárjában újtára indult a Természettudományi Közlöny, amely azóta is havonta megjelenik s így a világ egyik legrégebb folyamatosan megjelenő tudományos ismeretterjesztő folyóirata hazánkban jelenik meg.

Ugyancsak külön tárgyaltam Szily és a természettudományi szaknyelv kérdéskörét, s ezen belül azt, hogy ő indította útjára Batta István fizikatanár nyelvtörténeti kutatásait. Batta a fizika és az ahhoz tartozó reáltudományok teljes szaknyelvi anyagát dolgozta fel 1867-ig, részben Szily irányításával. A mű – Szily halála miatt – akkoriban nem jelent meg nyomtatásban, ezt a hatalmas kéziratot évek óta részletekben adja közre a Magyar Tudománytörténeti Intézet.

Megvizsgáltam, hogy hogyan jött létre az Akadémiai Könyvtár Széchényi Gyűjteménye, részben Szily kezdeményezésére. A fentiekén túlmenően igyekeztem néhány olyan biográfiai anyagot is feltárni Szily kutatásaiból, amelyek jelenleg is komoly tudománytörténeti értékkel bírnak, köztük említendő az eddigi legrészletesebb életrajz Sztoczek Józsefről, azután Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas tudós egyik felmenőjéről, Szentgyörgyi Józsefről, azután a hadházi orvosról és nyelvészről, Földi Jánosról, valamint Semsey Andorról, a tudósok nagy mecénásáról.

*

A fenti három kutatásomból a Szilyre vonatkozó anyagot sajtó alá rendeztem és nyomdába adtam, ugyanez mondható el a kutatás „melléktermékeként” született, s id. Szinnyi József életművét feltáró bibliográfiáról; megszerkesztettem, s az interneten folyamatosan elhelyezem a Régi Akadémiai Levéltárból feldolgozott nekrológ-gyűjteményt, amely számos ponton módosítja az évek során különböző helyeken nyomtatásban közzétett anyagokat. A Szinnyi-kutatásomat nemzetközi kongresszuson is ismertettem, nyomtatott változata pedig elismerő recenziókat kapott a magyar könyvtartudományi szakfolyóiratokban. Kutatásomat Perjámosi Sándor, az OSZK munkatársa, valamint a Szinnyi-anyag egy részét őrző szlovákiai Révkomárom Jókai Múzeumának igazgatója, Fehér Csaba segítette, a sajtó alá rendezésben Gazda István vett részt, aki a Szily-anyag sajtó alá rendezésében is segített.

Ugyanezeknek a kutatóknak a közreműködésével sikerült feldolgoznom Benedek Eleknek azokat a publikációit, amelyek a Magyar Tudományos Akadémiára vonatkoznak. Ezt az akadémiatörténeti forrásanyagot eddig nem ismertük, de sikerült rábukkannom Szily életművének, s az egykori akadémiai anyagoknak a feldolgozásakor. Benedek Elek anyaga azért volt fontos számomra, mert igazgatóként kutatásom négy éve alatt én vezettem a Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Karát, s annak tudományos ülései keretében OTKA-kutatásomnak erről a részéről részletesen beszámoltam. A munkámat segítő tudományos kutatók közreműködését ezúton is köszönöm.

Véleményem szerint mindhárom témakörben nagyon sok új adatot sikerült felkutatnom a kutatás négy éve alatt.

Alpárné dr. Szála Erzsébet s.k.